

FILOSOFI

STOICISMEN OG EPIKURÆSISMEN

Oldtidskundskab C v. MSØ

Egedal Gymnasium & HF, 2019

Kompendiet tilhører _____

INDHOLDSFORTEGNELSE

Filosofi i hellenistisk tid og hos romerne.....	1
Epikuræismen.....	2
Epikurs brev til Menoikeus.....	5
Stoicismen.....	7
Cicero om mådehold og den rette rolle i livet.....	11
Seneca, brev 9.....	13
Seneca, brev 12.....	16
Seneca, brev 13.....	18

Rafael: Skolen i Athen, 1510.

På forsiden: Rodin: Grubleren, 1880

Filosofi i hellenistisk tid og hos romerne

I løbet af Aristoteles' levetid havde Filip af Makedonien og hans berømte søn Alexander – med tilnavnet den Store – underlagt sig alle de græske bystater og gjort dem til en del af et enormt verdensrige, der strakte sig over hele Perserriket mod øst og Ægypten mod syd. Græsk var dette riges fælles sprog, og den græske kultur og tankegang blev spredt ud over et kæmpemæssigt område. Århundrederne efter Alexanders tidlige død i 323 f. Kr. kaldes derfor for hellenismen på grund af den græske kulturs dominerende stilling i den daværende kendte verden. Selvom magtbalancen efterhånden blev forrykket, og Rom blev middelhavets nye stormagt, fortsatte den græske kultur sin sejrsgang, idet romerne beundrede og efterlignede den græske kultur på alle mulige områder – lige fra arkitektur og kunst til litteratur og filosofi.

Generelt kan man sige, at den hellenistiske filosofi udviklede sig i mere personlig retning end Platons og Aristoteles' filosofi. Dvs. at hvor Platons dialoger blandt andet havde beskæftiget sig med samfundsorienterede definitioner af begreber som fx retfærdighed og retorik, og hvor Aristoteles' skrifter havde sat hele verden i system, blev der i den hellenistiske filosofi lagt et markant fokus på etiske og psykologiske problemstillinger med særligt fokus på det enkelte menneske. Denne udvikling i filosofien kan sammenlignes med dramaets udvikling, hvor især komedien i samme periode forandrer sig fra at være politisk og samfundssatirisk til at være intrige- og karakterkomedie, der baserer sig på nære relationer mennesker imellem. Begge disse udviklingstendenser hænger formentlig sammen med den ovenfor beskrevne politiske udvikling, hvor bystaten og hele dens offentlige og ofte demokratiske liv blegner og mister betydning i Alexander den Stores verdensrige. Herefter vendes blikket – inden for både drama og filosofi – indad mod familien og individet (se mere herom i Drama side 114).

Den græske filosofi, der udviklede sig efter Aristoteles i hellenistisk tid, har vi ikke mange førstehåndskilder til, og en stor del af det, vi ved om hellenismens filosofiske retninger, ved vi derfor gennem romernes beskrivelser af den. Den romerske taler og politiker Marcus Tullius Cicero (106–43 f. Kr.) er af denne årsag blevet en meget vigtig kilde til blandt andet to af hellenismens store filosofiske retninger: stoicismen og epikuræismen. I Ciceros filosofiske værker kan man læse både filosofihistoriske fremstillinger af den hellenistiske filosofi og detaljerede analyser af de filosofiske problemer, som er centrale i stoicismen og epikuræismen fx gudernes natur, etik og døden.

137. Filosofen Epikur
Marmorbuste
3. – 2. århundrede
f. Kr.

Autárkeia (αὐτάρκεια):
selvtilstrækkelighed, det
at være selvberøende

EPIKURÆISME

Epikuræismen er opkaldt efter filosofen **Epikur** (341–270 f. Kr.). Epikurs filosofi stod i skarp kontrast til Zenons stoicisme. Epikur var inspireret af den førsokratiske filosof Demokrits teori om, at verden består af atomer. Disse atomer bevæger sig ifølge Epikur i et evigt fald oppefra og ned, og undervejs kan atomerne ganske uforudsigeligt skifte bane, støde sammen med andre atomer og på denne måde forårsage uventede kædereaktioner. En sådan atomlære er helt uforenelig med stoikernes lære om en altgennemstrømmende verdensfornuft og en guddommeligt fastlagt skæbne, der styrer verdens gang og det enkelte menneskes livsforløb. Epikuræismen kategoriseres derfor som en materialistisk filosofi, der – i modsætning til stoicismen – ikke indeholder nogen idealistisk overbygning, der er med til at strukturere verden.

Epikuræerne mente som følge af denne verdensopfattelse, der baserer sig på tilfældigheder, at mennesket rent faktisk har en fri vilje. Og denne frie vilje udmøntes bedst i et livsmønster, der som hovedformål stræber efter at undgå smerte. Smerte undgås ved at holde sig ude af det offentlige liv og politik og søge efter lysten frem for pligten, som var et af stoikernes etiske kernebegreber. Epikuræismen er ofte blevet beskyldt for at basere sig på *hedoné* (nydelse) og kaldes som følge heraf for en hedonistisk filosofi. Den lyst, som epikuræerne henviser til, er imidlertid snarere den lyst, der er forbundet med fraværet af smerte – frem for hæmningsløs nydelse af fx mad og sex.

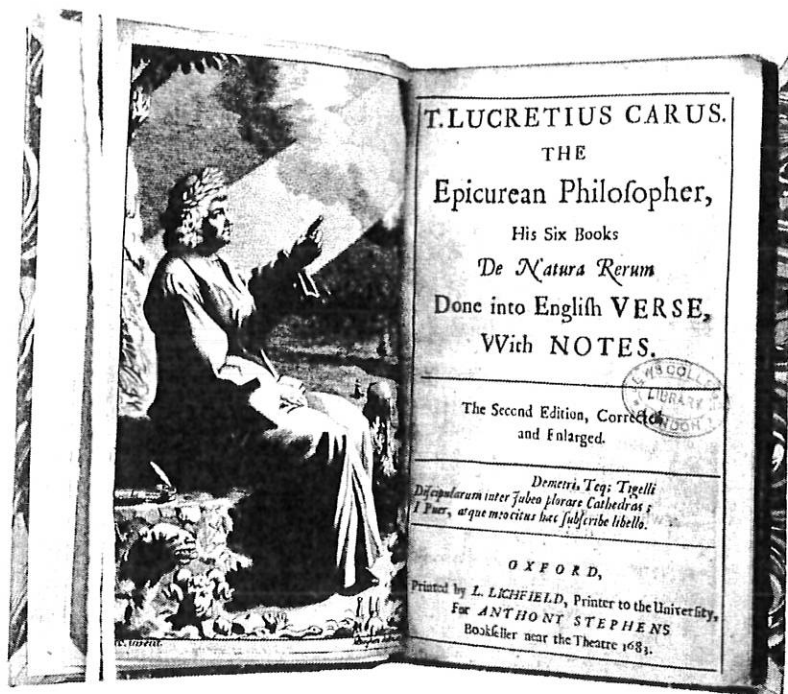
På ét område kan epikuræerne dog faktisk siges at ligne stoikerne, idet både stoikerne og epikuræerne ud fra hver deres filosofiske udgangspunkt er fælles om at opstille det filosofiske ideal om *autárkeia* (selvtilstrækkelighed, eller mere positivt udtrykt 'det at være selvberøende'). Mennesket bør ifølge både stoikere og epikuræere forholde sig sådan til livet, at det hviler i sig selv og undgår sjælelige rystelser. Men deres midler til at nå til denne selvtilstrækkelighed er omtrent diametrale modsætninger: Stoikerne beordrede sig selv ud i samfundet, som vi så ovenfor, mens epikuræerne foretrak et liv afsondret fra samfundet. 'Lev ubemærket' skal Epikur have sagt. Og dette udsagn blev et motto for den epikuræiske filosofi.

Hos romerne udfoldes epikuræismen særligt i digteren **Lukrets'** (ca. 98–55 f. Kr.) store læredigt *Om tingenes natur*, der over seks sange skrevet på daktylisk hexameter – ligesom fx den græske digter Hesiods læredigt *Theogonien* om gudernes skabelse – gennemgår blandt andet den epikuræiske filosofis atomlære og etik. Titlen på Lukrets' værk refererer formentlig til Epikurs nu tabte filosofiske hovedværk *Om naturen*, hvis omfang var på 37 bøger, og som udgjorde grundlaget for den epikuræiske filosofi. Lukrets pointerer selv, at læredigtet er skrevet for at befri mennesker for den almindelige frygt for guderne, som behersker så mange, og som epikuræerne som følge af deres verdensopfattelse baseret på atomer og tilfældighed ønskede at gøre op med. Og dernæst, beretter Lukrets, har værket fået digterisk form, for at det filosofiske stof lettere skal kunne glide ned hos læseren:

Gid jeg så blot
al din opmærksomhed
verdens orden

Man finder desuden (ca. 50 f. Kr.) såkaldte *otia* (af lat. *otia* = fattelse. Horats *otia* er Roms krævende *otia* udtryk, der i lighed med andet motto: *Carpe diem*, eftersom ingen ved, hvornår man dør. *otia* = livsnødvendende, epikuræisk *otia* (se mere i Poetika).

138. Titelblad på
engelsk oversættelse
af Lukrets' værk *Om
tingenes natur*
1683

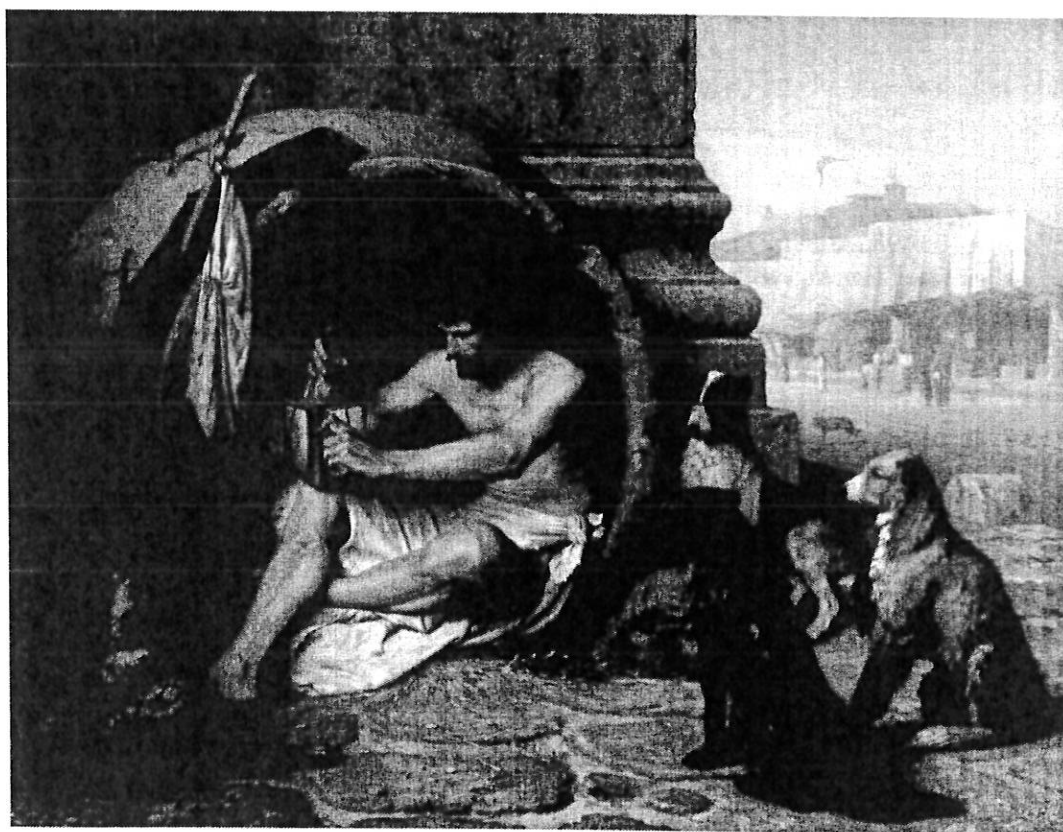
Gid jeg så blot med denne metode kunne beholde
al din opmærksomhed ved mine vers, så du tydeligt fatter,
verdens orden, og føler til fulde den hjælp det vil gi dig.

(Lukrets *Om tingenes natur* 4.23–5)

Man finder desuden epikuræiske temaer i den romerske digter Horats' (65–8 f. Kr.) såkaldte oder, der indeholder mange referencer til epikuræisk livsopfattelse. Horats beskriver fx det rolige og selvberørende liv på landet fjernt fra Roms krævende og stressende storbyliv, og hos Horats finder man også det udtryk, der i lighed med Epikurs 'lev ubemærket' er blevet epikuræismens andet motto: *Carpe diem* 'pluk dagen'. Metaforen opfordrer til at leve livet i dag, eftersom ingen ved, om der kommer en dag i morgen. Horats er yderst bevidst om det epikuræiske islæt i sin poesi og ironiserer over sig selv som livsnydende, epikuræisk digter ved at kalde sig selv for 'en gris fra Epikurs sti' (se mere i Poesi side 224 og frem).

Der fandtes flere filosofiske retninger i hellenismen, blandt andet kynismen og skepticismen. Kynikerne, hvis grundlægger Diogenes siges at have boet i en tønne, ejede ikke noget og levede yderst spartansk. Betegnelsen kyniker er af afledt af det græske ord for hund, fordi Diogenes levede så usselt som en hund. Kynikerne udgjorde ikke nogen egentlig filosofisk skole, men levede efter Diogenes' devise om at være så ubundet af personlige relationer og materielle goder som muligt. Diogenes var elev af Antistenes, der havde været elev af Sokrates. Kynikernes filosofi og leveregler blev indoptaget i stoicismen. Skepticismen er også vanskelig at definere som filosofisk skole, idet der er tale om en generel samlebetegnelse for de filosofiske retninger, der i større eller mindre grad betvivler værdien af sanseindtryk som udgangspunkt for filosofisk erkendelse. Såvel hos førsokratikerne og sofisterne som i Sokrates' og Platons filosofi kan man, som vi har set, finde elementer af skepticisme. Platons Akademi udviklede sig i løbet af hellenistisk tid i mere og mere skepticistisk retning.

139. Kynikeren
Diogenes i tønden
Jean-Léon Gérôme
1860

Filoso

At redegøre kort
sofi har påvirket
græske og romer
ret enorm, især
mytos til logos i
Og denne åndeli
densforklaringe
blomstring i kla
tilbage til, hvad
næssancen, oply
1200-tallet og fr
som forbillede, i
mod religionens
tanke. Gennem s
renæssancens hu
tikkens digtere e
emner som fx de
og alle menneske
beslutningsproce

Den britisl
filosofis historie
Og dermed ment
ske problemstillin
Selvom Whitehea
meget sigende bil
opstillet i Platons
Ud over den antik
sesperioder, som
den tidlige krister
delalderens filoso
og på den nyere ti
ger kan genfindes
tydning for senere

FILOSOFI OG V

Det er tydeligt, at
skab på samme m
stematisering af v
med Aristoteles' a

Uddrag af "Epikurs brev til Menoikeus"

Indledning: Epikur var en meget flittig forfatter, hvis værker fyldte omkring 300 bogruller. Kun fragmenter af hans værker er bevaret og de fleste hos Diogenes Laërtos, hvis sandhedsværdi i mange år har været omstridt. Der er blandt forskere enighed om, at nedenstående brev, som er ét af i alt tre til elever og venner, er ægte.

1. Epikur hilser Menoikeus. Ingen ung må udsætte filosofiske studier, og ingen gammel må blive træt af at filosofere. Det er nemlig aldrig hverken for tidligt eller for sent at tage vare på sjælenes sundhed. Hvis man siger, at tiden til at filosofere endnu ikke er kommet, eller at den allerede er gået, kunne man lige så godt sige, at det endnu er for tidligt at tænke på lykken, eller at det allerede er for sent. Derfor skal både den unge og den gamle filosofere, den gamle, for at han i alderdommen lykkeligt kan være ung i velsignelsesrig betragtning af det forbigangne, den unge, for at han frygtløs kan imødesee fremtiden, på en gang ung og gammel. Vi bør altså lægge vægt på de ting, der fremmer lykken. Thi når vi har lykken, har vi alt, når vi savner den, gør vi alt for at opnå den.

...

2. Væn dig til den overbevisning, at døden ikke angår os. Thi alt ondt og godt beror på sansning, og døden er sansningens ophør. Rigtig forståelse af, at døden ikke angår os, bibringer derfor livet nydelse trods dets korthed; tiden udstrækkes ikke uendeligt, men vi befris for længsel efter udødelighed. Der er intet afskrækkende i livet for den, der ret forstår, at der ikke er noget afskrækkende i døden. Derfor er det meningsløst, hvis man forsvarer dødsfrygten med at sige, at ganske vist volder døden ingen smerte, når den kommer, men at tanken på dens komme er smertelig. For det, der ikke volder smerte, når det kommer, volder kun indbildt smerte, når man tænker på det. Døden, den frygteligste ulykke, angår således ikke os; thi når vi er, er døden ikke, og når døden kommer, vil vi ikke være. Altså angår den hverken levende eller døde: for de levende er den ikke, de døde er selv ikke mere.

Men mængden ønsker det ene øjeblik at undfly døden som det største onde, i det næste læges den efter den for at slippe for livets ulykker. Den vise derimod hverken forsmår livet eller frygter døden, livet plager ham ikke, og han betragter ikke døden som et onde. Lige som han, når han spiser, søger ikke den største, men den bedste portion, således høster han frugten ikke af det længste, men af det bedste livsforløb.

...

Husk, at fremtiden hverken hører os til eller slet ikke hører os til. Vi må hverken afvente den som noget sikkert eller give afkald på den som noget usikkert.

...

3. Netop fordi nydelsen er et oprindeligt og medfødt gode, vælger vi ikke enhver nydelse; men mange nydelser giver vi sommetider afkald på, når de medfører en større ulempe for os; og mange lidelser anser vi for bedre end nydelser, når vi opnår en større nydelse ved en tid lang at udholde lidelserne. Enhver nydelse er efter sin særlig natur et gode, men man bør ikke vælge en hvilken som helst nydelse. På samme måde er enhver lidelse et onde, men ikke alle lidelser bør undgås. Man bør altså bedømme disse ting efter nøje overvejelse af, hvad der gavner og hvad der skader. Undertiden kan nemlig det gode skade os, men det onde gavne os.

Fremdeles betragter vi det som et stort gode at være uafhængig af begær, ikke fordi vi helt igennem vil klare os med lidt, men fordi små ting kan stille os tilfreds, når vi savner store. For vi er overtydet om, at den, der har de færreste behov, mest vil nyde overflod, og at ethvert naturligt begær er let at tilfredsstille, ethvert indbildt svært. Jævn kost giver lige så megen nydelse som luksus, når blot man undgår virkelige næringssorger. Og vand og brød giver den højeste nydelse, når man spiser af trang. Den, der vænner sig til en jævn og enkel livsførelse, bliver i sandhed sund og uden bekymring for dagliglivets pligter. Han nyder luksus, når den en sjælden gang frembyder sig, og han møder skæbnens tilskikkelser uden frygt.

...

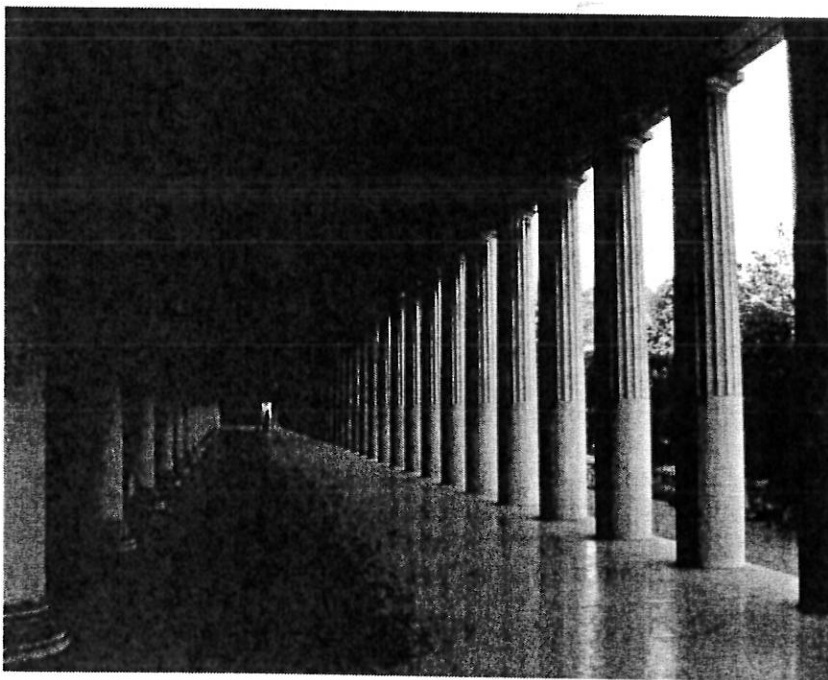
4. Visdom er vor anfører i alle disse forhold, og den er det højeste gode. Ja, visdom overgår endogså filosofi. Den er alle dyders moder, og den belærer os om, at vi ikke kan leve behageligt, hvis vi ikke lever klogt, smukt og retsindigt, og at et klogt, smukt og retsindigt liv er et behageligt liv. Dyderne hører sammen med et behageligt liv, og et behageligt liv er uadskilleligt fra dyderne. Hvem vil du sætte højere en den, som tænker fromt om guderne, er blottet for dødsfrygt og har forstået naturens mål, som indser, at det gode er let at opnå og let at realisere, men det onde kortvarigt og uden brod, og som lær af den skæbnetro, hvormed nogle slavebinder alt? Thi han ved, at noget sker ifølge nødvendighed, noget ifølge tilfældet, men noget efter vor frie vilje, og han indser, at det, der sker af nødvendighed, unddrager sig kontrol, og at det, der sker ved tilfældighed, er ustadigt, medens vor frie vilje, en kilde både til dadel og ros, ikke er underlagt andre herrer – det ville nemlig være bedre at lade sig lede af myterne om guderne end at trælle under naturfilosoffernes skæbnetro; myterne giver dog håb om, at guderne kan forsones, hvis de dyrkes, men naturfilosofien medfører en uforsonlig skæbne. Tilfældet betragter den vise ikke som en gud, som mængden gør – for gud gør intet planløst – heller ikke som en usikker årsag til alle ting – for han tror ikke, at tilfældet skaber det gode eller onde i et saligt menneskeliv, men at det medfører muligheder for store goder eller store onder. Han mener, at det er bedre at leve i modgang med fornuft end at leve i medgang uden fornuft; men det er endnu bedre, når vore handlinger både bygger på et smukt valg og ved tilfældets hjælp fører til et godt resultat. Tænk nu på mine ord ved dag og ved nat, alene og med din lige, og lad dig aldrig forurolige vågen eller i drømme. Så vil du leve som en gud blandt menneskene. Thi et menneske, der ejer udødelige goder, hører ikke mere hjemme blandt dødelige.

STOICISMEN

Stoicismen har sit navn efter det græske ord *stoa*, som er betegnelsen for en overdækket søjlegang, der giver skygge i den brændende græske sol. Filosofen Zenon (ca. 336–264 f. Kr.) opholdt sig nemlig ofte i *stoa poikile* (den mangefarvede stoa) på Athens torv: agorá. Der talte han med elever og tilfældige forbipasserende om filosofiske problemstillinger og mindede på mange måder om Sokrates, der også førte filosofiske samtaler i Athens offentlige rum. Denne lighed med Sokrates var næppe tilfældig, for Zenon og de efterfølgende såkaldt stoiske filosoffer var stærkt inspirerede af Sokrates.

Stoikerne mente, at verden var styret af *lógos* (verdens-fornuft), og at denne fornuft kunne spores i det enkelte menneskes fysis (natur). Stoikernes ideal er den stoiske vismand, der altid kun – på grund af sin filosofiske indsigt – vil gøre det rette. Han vil altid handle i overensstemmelse med sin inderste sande natur, der, som netop nævnt, står i forbindelse med verdensfornuften. Beskrivelsen af den stoiske vismand minder om Sokrates' beskrivelse af den gode mand, der også altid kun vil gøre det rette og heller aldrig selv vil kunne komme ud for noget ondt. Både den stoiske vismand og Sokrates' gode mand er udtryk for et filosofisk ideal, som man bør stræbe efter at nå frem til, men som i hvert fald for den stoiske vismands vedkommende også synes at være et uopnåeligt filosofisk ideal.

Lógos (λόγος): verdens-fornuft

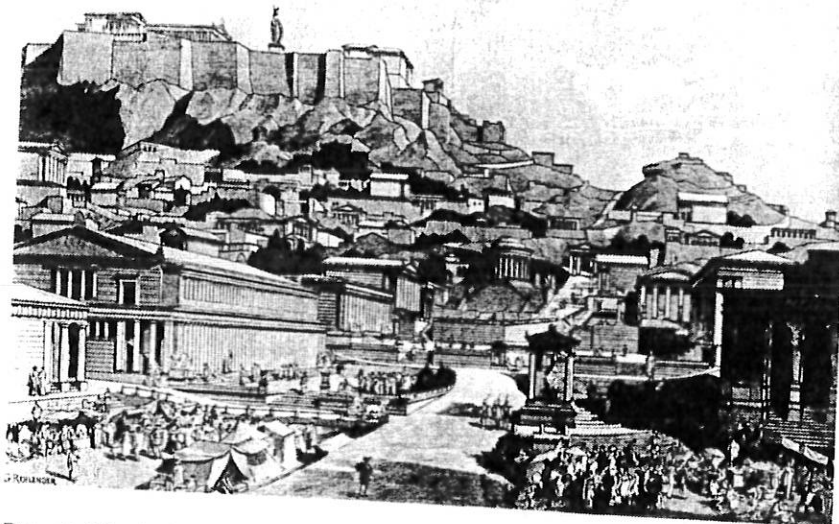
134. Stoa, en overdækket søjlegang, i Athen. Denne stoa på Athens antikke agora er en rekonstruktion fra 1950'erne af den såkaldte Attalos-stoa fra 100-tallet f. Kr.

Den stoiske idé sammen med et i verden. Gudens græsk: *Moirá* eller for urokkelig og neopfattelse, som kendt fra blandt a problem, nemlig svar på denne fil har indset, at det ner sig at handle i sin tilslutning til frivilligt at tilslut stoiske filosof Lu tilslutning til skæ

Skæbnen føre

Tanken om, at me densfornuften, br af forholdet melle mange af sofisteri

135. Rekonstruktions-
tegning fra omkring år
1900 af hvordan Athens
agora, dvs. torv, kunne
have set ud i antikken.
Akropolisklippen tårner
sig op i baggrunden og
man aner Parthenon-
templet (se billede 104)

Den stoiske idé om en verdensfornuft, der gennemstrømmer alt, hænger sammen med et næsten monoteistisk gudsbegreb om én gud, der styrer alt i verden. Gudens vilje er identisk med, hvad stoikerne kalder skæbnen, på græsk: *Moira* eller *Heimarméne* og på latin: *Fata* (i plur.). Skæbnen er derfor urokkelig og uforanderlig for mennesker. Ud fra denne strenge skæbneopfattelse, som bygger videre på gamle græske forestillinger om skæbnen kendt fra blandt andet det homeriske epos og tragikerne, opstår et filosofisk problem, nemlig om mennesket har mulighed for at handle frit. Stoikernes svar på denne filosofiske problemstilling er, at den stoiske vismand netop har indset, at det er håbløst at kæmpe imod skæbnen, og at det snarere lønner sig at handle i overensstemmelse med den. Dette kalder stoikerne at give sin tilslutning til skæbnen, og menneskets frie vilje består ifølge stoikerne i frivilligt at tilslutte sig det, der alligevel uafvendeligt vil ske. Den romerske stoiske filosof Lucius Annaeus **Seneca** (4 f. Kr. – 65 e. Kr.) udtrykker denne tilslutning til skæbnen i et af sine filosofiske breve til vennen Lucilius:

Skæbnen fører den villige, men trækker den uvillige.

(Seneca Breve til Lucilius, 106)

Tanken om, at menneskets inderste sande natur står i forbindelse med verdensfornuften, bringer stoikerne tilbage til den gamle sofistiske diskussion af forholdet mellem fysis (naturen) og nomos (menneskeskabt lov). Ligesom mange af sofisterne påpeger stoikerne, at en stor del af menneskets verdens-

Moira (μοῖρα),
Heimarméne (εἰμαρμένη),
Fata (latin): skæbne

136. Filosoferne Platon, Seneca og Aristoteles
Illustration i håndskrift
1325-1335

Du gør klogt i at tænke på, at den, du kalder din slave, er spiret af den samme sæd, som du selv, at han nyder den samme friske luft, at han lige så fuldt ånder, lige så fuldt lever, lige så fuldt dør.

(Seneca Breve til Lucilius 47)

Seneca fungerede i årene 54-59 e. Kr. som lærer og rådgiver for den ganske unge kejser Nero og blev på grund af sin tilknytning til kejserhoffet i Rom en meget velhavende mand. Nero udviklede sig imidlertid hurtigt i uheldig retning som en både lunefuld og brutal hersker. Seneca faldt i unåde ved hoffet og kunne derfor særligt i de sidste år af sit liv hellige sig filosofiske studier, og hans filosofiske skrifter omfatter både de førnævnte *Breve til Lucilius* og en række filosofiske skrifter om mange forskellige stoiske problemstillinger.

opfattelse og samfundsindretning er baseret på *nomos*, og at menneskets inderste sande fysis er ens for alle. Dette medfører, at stoikerne videreudvikler de tilløb til en natur- og menneskeret, som sofisterne havde formuleret. Seneca navngiver denne natur- og menneskeret i sit skrift *Om mildhed med ordene commune ius animalium* (de levende væseners fælles ret) og henviser dermed tydeligt til en stoisk forestilling om menneskerettigheder. Han mener dermed, at mennesker fra naturens hånd er skabt ens og med lige muligheder, og at det efterfølgende er deres skæbners forløb, der har stillet dem ulige i forhold til hinanden. Dette tema udfoldes også i et andet af hans filosofiske breve til Lucilius, hvor Seneca roser Lucilius for at leve på venskabelig fod med sine slaver. Senecas argument for et sådant venskabeligt samliv med slaverne lyder som en tydelig genklang af sofisten Antifons ord, som blev citeret ovenfor (se side 145 og frem). Seneca skriver blandt andet:

Senecas tilbage til et simpelt liv uden i er styret af *ratio* kan med nogen r Platon og Aristot gav dem, gjorde d stoisk filosofi. De udtryk menes de uanset hvad han sige storme. Stoil neskets *animus* (s fældet, især men sådan stoisk ro k uden at blive brag

Seneca er ofte filosoffer som Sol de i overensstem liv. To forhold ka

– Når Seneca l lig i lige så høj gr er at kunne være man har den, og l langt højere end i

– Da Seneca ti tæller den romer: tidspunkt at lade tes gjorde det i fæ nærmeste og min

Hvor er filoso indsiget til væ disse år? Nerc og sin bror, nu

Der anslås temae romerske forfatte de romerske digte i Poesi side 226).

Senecas tilbagevendende stoiske råd er blandt andet at leve et enkelt og simpelt liv uden at være afhængig af materiel rigdom samt at leve et liv, der er styret af *ratio* (fornuft) og ikke af *affectus* (følelser). Begge filosofiske råd kan med nogen ret siges at være arvet fra den græske filosofi – fra Sokrates, Platon og Aristoteles – men den udformning, som stoikerne og især Seneca gav dem, gjorde dem så udbredte og citerede, at de er blevet til indbegrebet af stoisk filosofi. Der tales i den sammenhæng ofte om 'stoisk ro', og med dette udtryk menes der den stoiske vismands evne til at forblive i sindsligevægt, uanset hvad han måtte blive udsat for af materielle tab eller følelsesmæssige storme. Stoikerne og Senecas filosofiske grundregel er således, at menneskets *animus* (sind eller sjæl) skal kunne stå imod de slag, som *fortuna* (tilfælde, især ment som ulykken), uvægerligt giver det gennem livet. Med en sådan stoisk ro kan stoikeren deltage engageret i samfundet som fx politiker uden at blive bragt ud af sin sindsligevægt.

Ratio: fornuft
Affectus: følelse

Animus: sind, sjæl
Fortuna: tilfælde, ulykke

Seneca er ofte blevet kritiseret for, at han som rigmand – i modsætning til filosoffer som Sokrates og grundlæggeren af stoicismen Zenon – ikke levede i overensstemmelse med sine egne filosofiske leveregler om fx det simple liv. To forhold kan imidlertid være med til at nuancere denne kritik:

– Når Seneca prædiker uafhængighed af materiel rigdom, er det formentlig i lige så høj grad tænkt som en tankemæssig øvelse. Dvs. at det vigtigste er at *kunne* være den materielle rigdom foruden. For ingen ved jo, hvor længe man har den, og ligesom Sokrates sætter Seneca andre immaterielle værdier langt højere end rigdom, fx sjælen.

– Da Seneca til slut blev beordret af kejser Nero til at begå selvmord, fortæller den romerske historiker Tacitus, at Seneca gik i døden uden på noget tidspunkt at lade sig overvælde af følelser, men tværtimod – ligesom Sokrates gjorde det i fængslet i Athen før sin død – beroligede og trøstede han sine nærmeste og mindede dem om sine filosofiske grundsætninger:

Hvor er filosofien og principperne henne nu? Hvad er der blevet af den indsigt til værn mod, hvad der knuger os, som vi har funderet på i alle disse år? Nero er vild og blodig, det vidste vi jo; sin mor har han myrdet og sin bror, nu er der så kun drabet på hans opdrager og mentor at føje til.

(Tacitus *Årbøger* 15.62)

Der anslås temaer og leveregler fra den stoiske filosofi hos en række andre romerske forfattere, der ikke – som Seneca er det – er filosoffer. Det gælder fx de romerske digtere Vergil og Horats (se mere om stoiske temaer hos Horats i Poesi side 226).

Cicero "Om mådehold og den rette rolle i livet"

Indledning: Mådeholder forbinder vi næsten udelukkende med vort forhold til mad og drikke. Det er passende – i hvert fald efter manges mening – at man udviser en vis form for tilbageholdenhed med at æde og drikke.

Men som det vil fremgå af det følgende er den tredje "dyd" i virkeligheden meget mere bredspektret. Det handler om, at det enkelte menneske i tid og sted finder sig selv i forhold til sig selv og omverdenen. Derpå giver Cicero en række eksempler af såvel historisk (Cato) og mytologisk art (Odysseus og Aias).

Man bør netop fastholde hver sit særpræg, for så vidt der ikke er noget at udsætte på det, for derved så meget bedre at kunne realisere det karakteristiske og det passende, som vi her diskuterer. Det bør ske på den måde, at man ikke på noget punkt går imod naturens almene forskrifter, men samtidig med at man overholder dem dog også tager hensyn til sine egne særlige forudsætninger. Vi bør med andre ord afstikke målet for vore bestræbelser efter den målestok, der ligger i vor egen natur, uanset om der findes andre målsætninger, som ligger på et højere og værdifuldere plan. Det nytter jo ikke noget at bekæmpe sin egen natur eller sætte sig mål, man ikke kan opnå. Således bliver det yderligere klargjort, hvad der forstås ved det "passende", når vi må konstatere, at der aldrig kommer noget godt ud af at ville stræbe "over evne", som man siger, dvs. gå imod de naturgivne forudsætninger.

Skal man overhovedet forstå noget ved "det passende", må det vel først og fremmest angå en vis balance og afstemthed såvel i hele vor livsførelse som i de enkelte handlinger, vi foretager os, og noget sådant kan man ikke gennemføre, hvis man opgiver sin egen natur for at æbe efter andres. Ligesom vi bør tale det sprog, som er os fortroligt, og ikke som visse folk gør, spække det med græske gloser, så de med god grund bliver til grin, således bør vi i alle livets situationer undgå at blande noget uvedkommende ind. Den forskel i karakter, vi har talt om, kan være så afgørende, at det i givet fald kan være en pligt for den ene at tage sit eget liv, medens en anden i samme situation ikke har nogen sådan forpligtigelse. Der var ikke nogen forskel på den stilling, hvori Marcus Cato¹ befandt sig, og den, hvori de andre befandt sig, som overgav sig til Cæsar² i Afrika. Ikke desto mindre ville man sikkert have fundet det ganske forkert, hvis de havde begået selvmord, fordi hele deres livsførelse havde været mindre streng og deres karakter fjelligere; men da Catos natur var gennemsyret af en hartad³ ufattelig alvor og strenghed, som han selv havde øget ved altid med ufravigelig konsekvens at holde fast ved et, han éngang havde sat sig som mål, så måtte han vælge døden fremfor at møde tyrannen ansigt til ansigt.

Hvad måtte ikke Odysseus⁴ udstå af farer og lidelser under sin langvarige omflakken, hvor han både måtte underkaste sig kvinders vilje – hvis Kirke⁵ og Kalypso⁶ kan kaldes kvinder! – og i alt hvad han sagde

¹ Marcus Cato kæmpede for den romerske republik mod Julius Cæsars tyranni. Cato begik selvmord, da Cæsar havde overvundet sin modstander i Afrika, og derefter stod som diktator over hele Romerriget. Cato elskede og ærede den demokratiske republik og kunne ikke leve bare én enkelt dag under tyranni, hvorfor han tog livet af sig selv.

² Julius Cæsar: Stifter af det første diktatorisk triumvirat sammen med Pompeius og Crasses, og Romerrigets første diktator/kejser.

³ Gammel dansk ord, der betyder "næsten; nær ved"

⁴ Odysseus: Græsk sagnhelt fra Homers epos, Odysseen. Efter krigen ved Troja rejser Odysseus hjem, men undervejs bliver han opholdt af sagnfigurer, kykloper og kvinder. Med snilde og klogskab lykkedes det ham dog at komme hjem til sin hustru og søn; stærkere og kløgtigere efter den lang dannelsesrejse.

⁵ Troldkvinde, der forsøger at forføre Odysseus med trolddom, efter at hun har lavet hans mænd om til svin.

⁶ Nymfe, der forelsker sig i Odysseus og holder ham fanget i syv år. Guden Hermes beordrer hende til at frigive Odysseus.

måtte forsøge at være alle til behag. Ja, selv da han var kommet hjem, måtte han døje hånsord fra sine egne slaver og piger for omsider at nå det mål, han havde sat sig. Aias⁷ derimod ville med det sind han ifølge traditionen havde, hellere have søgt døden tusinde gange end finde sig i sådan noget. Når man tænker på dette, forstår man, at vi hver for sig bør gøre os rede for, hvad der er særegent for den enkelte, og udnytte det efter forholdene uden at nære ønske om at prøve, hvordan andres forudsætninger passer os. Det, der er mest karakteristisk for et menneske, er også det, der klæder ham bedst. Derfor bør man søge at lære sin egen natur at kende og vise sig som en skarp kritiker af egne fejl og fortrin. Vi bør dog i hvert fald være lige så kloge som scenens folk; de vælger ikke altid de bedste roller, men dem som passer bedst til deres forudsætninger. [...] Når en skuespiller har øje for den slags på scenen, må en vismand vel kunne gøre det samme i livet. Med andre ord bør vi først og fremmest sætte ind på det vi egner os bedst til. Skulle så omstændighederne tvinge os over i noget andet, som ikke svarer til vor begavelse, må vi anvende al vor flid, omhu og eftertanke på at udføre det, om ikke fejlfrit, så dog med de færrest mulige fejl. Det er vigtigere at undgå fejl end at forsøge at løse opgaver, som det ikke er givet for os at klare.

⁷ Også kaldet Ajax, græsk helt, der optræder i Iliaden. Efter Achilleus' død bliver det bestemt, at Odysseus skal arve Achilleus' rustning og våben. Aias mister besindelsen og går amok. Da han efterfølgende kommer til sig selv, kan han ikke leve med skammen over sin egen opførelse, og han tager sit eget liv.

Brev 9

- 1 Du vil gerne vide, om det er med rette, Epikur i et brev kritiserer dem, der hævder, at den vise
beror på sig selv og derfor ikke mangler en ven. Det bebrejder Epikur Stilpon¹ og dem, der
2 mener, at det højeste gode er en ufølsom sjæl. Vi kan ikke undgå tvetydighed, hvis vi uden
videre oversætter *apatheia* med et enkelt ord og kalder det 'ufølsomhed'; det vil kunne
opfattes som det modsatte af det, vi vil udtrykke. Vi mener den, der viser enhver følelse af
noget ondt fra sig; men det vil blive forstået som den, der ikke mærker noget ondt. Man kunne
overveje, om det er bedst at kalde det en usårlig sjæl eller en sjæl, der er hinsides
3 enhver lidelse. Det er forskellen på os og dem: Stoikernes vise overvinder rigtignok ethvert
ubehag, men mærker det, epikuræernes mærker det ikke engang. Vi har det til fælles med
dem, at den vise beror på sig selv; men han vil gerne have både en ven, en nabo og en
kammerat, selv om han ikke behøver det.
- 4 Se, hvor selvberoende han er. Engang imellem stiller han sig tilfreds med en del af sig selv. Hvis
en sygdom eller en fjende berøver ham en hånd, eller hvis han ved en tilfældighed får slået
det ene eller begge øjne ud, så vil det, han har tilbage, være nok for ham, og med sin
reducerede og amputerede krop vil han være lige så glad, som han var før. Men selv om han
5 ikke savner det, han ikke har, så vil han dog hellere, at han havde det. Den vise er selvberoende
sådan at forstå, at han ikke ønsker at være uden en ven, men han kan; og når jeg siger 'kan',
så mener jeg, at han bærer tabet med ligevægt. Han vil dog aldrig være uden en ven, for han
er selv herre over, hvor hurtigt han finder en igen. Ligesom en Phidias² straks vil lave en ny
statue, hvis der går en tabt, således vil denne kunstner i at skabe venskaber sætte en anden i
stedet for den, han har mistet.
- 6 Du vil vide, hvordan han hurtigt kan få sig en ven. Det skal jeg sige dig, hvis du ikke har noget
imod, at jeg straks betaler dig, hvad jeg skylder, så vi er kvit for dette brevs vedkommende.
Hekaton³ siger: 'Jeg skal vise dig et kærlighedsmiddel uden mikstur, uden urter, uden
heksebesværgelser: Hvis du vil elskes, så elsk!'
Ikke blot fortroligheden i et gammelt og stabilt venskab rummer en stor glæde, det gør også
7 det at indlede og skabe et nyt. Der er den samme forskel mellem den landmand, der høster,
og den, der sår, som mellem ham, der har, og ham, der får en ven. Filosofen Attalos⁴ plejede

¹ Græsk filosof (ca. 380-300 fvt)

² Græsk billedhugger (5. årh. fvt.), bl.a. hoved ansvarlig for den skulpturelle udsmykning af Parthenontemplet på Athens Akropolis.

³ Stoisk filosof, 2. årh. fvt.

⁴ Stoisk filosof, lærer for Seneca

at sige, at der var større glæde ved at få sig en ven end ved at have én, 'på samme måde som en kunstmaler har større glæde af at male end af det færdige maleri'. Denne koncentration om arbejdet rummer en stor fryd ved selve processen. Den, der efter afsluttet arbejde har lagt penslen fra sig, fryder sig ikke lige så meget. Nu nyder han frugten af sin kunst; da han malede, nød han kunsten selv. For vore børn er ungdommen den mest frugtbare alder, men barndommen er sødest.

- 8 Lad os nu vende tilbage til sagen. Selv om den vise beror på sig selv, ønsker han dog at have en ven, om ikke andet så for at praktisere venskab, så en så stor dyd ikke forsømmes. Formålet skal ikke være det, Epikur udtrykte i det selvsamme brev, 'at have én til at sidde hos sig, når man er syg, eller komme til hjælp, når man er kastet i lænker eller er i nød', men derimod at have én, man selv kan sidde hos, når han er syg, og som man kan hjælpe, når han er omringet af fjender.

Det er en forkert tankegang at have sig selv for øje og derfor indgå et venskab. Et sådant venskab vil slutte, som det er begyndt. Man har fået sig en ven, der skal

- 9 kunne bringe én hjælp i fangenskab; men så snart lænkerne rasler, er vennen gået. Det er sådanne forbindelser, som folk kalder lejlighedsvenskaber. Den, der er antaget som ven af nyttehensyn, vil man kun beholde, så længe han er nyttig. Derfor sidder der mange venner rundt om dem, det går godt for, men omkring dem, det er gået galt for, er der ensomt. Venner flygter fra den, der prøver dem. Derfor er der så mange forargelige eksempler på, at folk både svigter og forråder, fordi de er bange. Begyndelse og slutning må nødvendigvis passe sammen; den, der er blevet en ven, fordi det er fordelagtigt, vil også holde op med at være det, fordi dét er fordelagtigt. Han vil kunne lokkes af noget, der er venskabet imod, hvis han i forvejen er lokket af noget i venskabet ud over det selv.

- 10 'Hvorfor finder du dig en ven?' For at have en, jeg kan dø for, for at have en at følge i eksil, én hvis død jeg både kan modsætte mig og lindre. Derimod er det, du beskriver, ikke et venskab, men en handel. Det rækker kun, så vidt det er bekvemt, og man tager kun hensyn til, hvad man vil opnå.

...

- 13 'Den vise er selvberoende'. Det, kære Lucilius, fortolker de fleste forkert. De trækker ham ud af verden og tvinger ham ind i sig selv. Men man må præcisere, hvad og hvor meget det udtryk indebærer. Den vise beror på sig selv, hvad angår lykken, men ikke hvad angår livet; for at leve behøver han mange ting, for at leve lykkeligt kun en sund og rank sjæl, der er hævet over tilfældet.

...

- 20 For at du ikke skal tro, at vi er alene om at strø om os med fine sentenser, så har Stilpons kritiker Epikur udtalt noget lignende, som du må tage som en ekstra betaling, også selv om jeg allerede har bedt om kvittering for i dag. Han sagde: 'Hvis nogen ikke mener, at det, han har, er mere end nok, så er han ulykkelig, uanset om han er herre over hele verden'.

...

Hvad betyder det, hvordan din situation faktisk er, hvis den forekommer dig selv dårlig?

- 22 'Hvad så?', siger du, 'hvis den, der bruger sin rigdom umoralsk, og som er herre over mange, men slave for flere, siger, at han er lykkelig, er han det så i kraft af sin egen mening?' Nej, det betyder ikke noget, hvad han siger, men hvad han føler, og ikke hvad han føler på én dag, men hvad han føler til stadighed. Der er ingen grund til at være bange for, at noget så stort sker for en uværdig. Kun den viise har glæde af det, han har. Enhver idiot lider under sin selvlede. Hav det godt.

Brev 12

- 1 Hvor jeg end vender mig hen, ser jeg beviser på, at jeg er blevet gammel. Jeg var kommet til min gård uden for byen og klagede over udgifterne på en bygning, der var ved at falde sammen. Men forvalteren siger til mig, at det ikke skyldes hans skødesløshed; han gør, hvad han kan, men gården er gammel. Denne gård er vokset under mine hænder. Hvilken fremtid
- 2 har jeg, hvis mure rejst i min tid er så faldefærdige? I vrede griber jeg den første den bedste lejlighed til at rase ud over for ham. Jeg siger: 'Det er let at se, at platantræerne dér bliver forsømt; de har jo ingen blade, og hvor er grenene knudrede og tørre og stammerne sørgeligt afpillede! Det var ikke sket, hvis nogen havde gravet og vandet omkring dem.' Han sværger ved min genius¹, at han gør, hvad han kan, at der ingen ende er på hans omsorg, men at disse træer er ved at være gamle. Mellem os sagt, det er mig, der har plantet dem og set deres første blade.
- ...
- 4 Så meget har jeg at takke min gård for, at hvor jeg end vendte mig hen, så jeg tydelige tegn på min alderdom. Lad os tage den til os og holde af den. Den er fuld af glæde, hvis man forstår at bruge den. Frugter er allerbedst, når de er lige ved at rådne. Barndommen er dejligst mod slutningen. For dem, der er glade for vin, er det den sidste slurk, der bringer
- 5 nydelsen, den dykker dem ned og fuldender rusen. Det bedste i enhver nydelse kommer til sidst. Livet er dejligst, når det går på hæld, men ikke er helt forbi, og efter min mening har livet selv på det yderste sine glæder. Eller rettere, i stedet for nydelser træder en tilstand uden behov for nydelser. Hvor er det godt at have overvundet og forladt sit begær!
- 6 Du siger: 'Det er tungt at have døden for øje'. For det første bør såvel gammel som ung have den for øje, for vi bliver ikke råbt op efter alder. For det andet er der ingen, der er så gammel, at han ikke har ret til at håbe på en dag mere. En dag er et skridt i livet. Hele livet består af afsnit og har større cirkler, der er ført rundt om mindre. Der er én, der omslutter og omgiver dem alle, den strækker sig fra vores fødsel til vores sidste dag. En anden afgrænser ungdommens år. Én fastholder barndommen i sit greb. Så er der året, der i sig selv omslutter alle tider - livet består af en mangedobling af år. En mindre kreds omslutter måneden. Men den snævreste ring har dagen, også den går fra begyndelse til slutning, fra solopgang til solnedgang.

¹ Genius: en romersk mands iboende skytsånd

- 7 Derfor sagde Heraklit², som fik sit tilnavn på grund af sin dunkle tale, at 'den enkelte dag er lig enhver dag'. Det er der forskellige udlægninger af. Én har sagt, at ligheden beror på timerne, og det er ikke forkert. For hvis dagen består af 24 timer, må alle dage nødvendigvis være af samme længde, da natten rummer det, dagen mister. En anden hævder, at én dag er lig alle billedligt talt, for selv det længste tidsrum indeholder ikke noget, som man ikke også finder på én dag, lys og mørke. I verdens vekslende gang skaber dagen, som snart er kortere,
- 8 snart længere, flere, men ikke forskellige tidsrum. Derfor bør hver dag tilrettelægges, som om den slutter troppen og fuldender og udfylder livet. Når Pacuvius³, der jo blev så syrisk som nogen, havde bragt dødningsoffer for sig selv med vin og et af de sædvanlige begravelsesmåltider, så lod han sig under de fortrukne gæsters bifald bære fra middagsbordet ind i soveværelset, mens der til orkesterspil blev sunget på græsk: 'Han har
- 9 levet, han har levet'. Hver eneste dag lod han sig bisætte. Lad os med god samvittighed gøre, hvad han gjorde med dårlig. Lad os, før vi går til ro, med glæde og godt humør sige: 'Levet har jeg og bragt det så vidt, som min lykke bestemte'.⁴
- Hvis gud giver os en morgendag, så lad os tage imod den med glæde. Den, der afventer morgendagen uden bekymring, er på lykkeligste vis herre over sig selv. Enhver, der dagligt siger 'jeg har levet', får den nye dag som gevinst.
- 10 Men nu skal jeg til at slutte mit brev. Du spørger: 'Får jeg det uden en lille gave?' Bare rolig, der følger noget med. Hvorfor skriver jeg 'noget'? Der følger meget med. Hvad er mere strålende end det ord, som jeg lader brevet give videre til dig? 'Det er hårdt at leve i nød, men man er ikke nødt til at leve i nød'. Hvorfor ikke det? Overalt ligger der mange korte og lette veje åbne til friheden. Lad os takke gud, fordi ingen kan bindes til livet. Det er muligt at
- 11 træde vilkårene under fode. Du siger: 'Det er Epikur, der har sagt det. Hvad har du med dem at gøre?' Det, der er sandt, er mit. Jeg vil fremture med at fylde Epikur på dig. De, der sværger til citater og ikke ser på, hvad der siges, men af hvem, skal vide, at de bedste tanker er fælles eje.
- Hav det godt.

² Græsk filosof, omkr. 500 fvt.

³ Adjutant hos provinsstatholderen i Syrien under kejser Tiberius (14-37)

⁴ Vergils Æneiden sang 4, v. 643. Oversat af Otto Steen Due 1996

Brev 13

- 1 Jeg er klar over, at du har stor sjælsstyrke, for selv før du fandt sunde levereregler til at overvinde modgang med, var du sikker nok på dig selv over for tilfældet, og det er du endnu mere, efter at du har givet dig i lag med det og prøvet dine kræfter af. Dem får man først tillid til, når man har været ude for mange forskellige og undertiden også mere påtrængende vanskeligheder. Sådan prøves den sande sjælsstyrke, som intet udefrakommende vil få magt over; det er dens prøvesten.
- 2 En atlet, der aldrig har fået blå mærker, kan ikke gå til en konkurrence med stort kampmod; men den, der har set sit eget blod, den, hvis tænder er blevet knust af en knytnæve, den, som der er blevet spændt ben for, og som har båret vægten af sin modstander med hele kroppen, den, som er blevet kastet omkuld uden at have kastet håndklædet i ringen, og som hver gang, han er faldet, har rejst sig des mere trodsig,
- 3 han går til kamp med store forhåbninger. Altså, for at blive i billedet, tilfældet har ofte været over dig, og dog har du ikke overgivet dig, men du er sprunget op og har holdt stand des mere stædigt; det udfordrede mod vokser.
- 4 Alligevel har du her, hvis du vil, nogle hjælpemidler til at styrke dig med. Der er flere ting, der skræmmer os, end der faktisk truer os, Lucilius, og det er oftere tanken end virkeligheden, der volder os kvaler. Jeg taler ikke stoisk til dig, men mere dagligdags; vi stoikere mener jo, at alt det, der frembringer suk eller skrig, er overfladisk og ubetydeligt. Lad os glemme disse store ord, selv om de ved gud er sande. Det råd, jeg giver dig, er, at du ikke skal være ulykkelig før tiden, når det, du frygter som en
- 5 trussel, måske aldrig kommer eller i hvert fald ikke er kommet endnu. Nogle ting plager os mere, end de behøver, andre før de behøver, og andre igen uden grund overhovedet; enten forøger vi smerten, eller vi foregriber den, eller også opfinder vi den. Hvad angår det første punkt, må det udskydes indtil videre, fordi vi er uenige og, om jeg så må sige, prøver sagen ved retten. Hvad jeg kalder overfladisk, vil du jo hævde er meget alvorligt. Jeg ved, at nogle ler, mens de får pisk, mens andre sukker over en lussing. Senere vil vi se på, om den slags smerter er begrundet i sig selv eller skyldes vores svaghed.
- 6 Hver gang der står nogle omkring dig, der vil overbevise dig om, at du er ulykkelig, gør mig så den tjeneste at tænke på, ikke hvad du hører, men hvad du føler. Du skal tålmodigt overveje din situation, og da du jo er den, der kender dine forhold bedst, skal du spørge dig selv: 'Hvorfor skal de begræde mig? Hvorfor skal de ryste og endog være bange for at blive smittet af mig, som om ulykke kan springe fra den ene til den anden? Er der virkelig tale om en ulykke her, eller er det slet ikke så ulykkeligt, som

man siger?’ Spørg dig selv: ‘Mon jeg pines og sørger uden grund og gør et onde ud af ingenting?’

- 7 Du spørger: ‘Hvordan kan jeg finde ud af, om det, jeg plages af, er grundløst eller virkeligt?’ Brug denne regel: Vi pines enten af det nærværende eller det kommende eller af begge dele. Om det nærværende er det let at dømme. Hvis din krop er fri og
- 8 sund og ikke lider nogen overlast, så skal det nok vise sig, hvad der vil ske; i dag er der ikke noget besvær. ‘Men det vil der blive’. Se først efter, om der er sikre beviser på, at der vil komme et onde; for det meste lider vi blot under mistanker, og det er et rygte, der narrer os. Rygtet gør ofte ende på en krig, men gør det langt oftere af med enkeltpersoner. Sådan er det, kære Lucilius, vi tilslutter os hurtigt en opfattelse. Vi drager ikke de ting, der får os til at frygte, i tvivl, og vi undersøger dem ikke, men vi
- 9 skælver og flygter ligesom dem, der forlader en lejr, fordi nogle dyr på flugt hvirvler støv op, eller som dem, der bliver skræmt af en anonym historie. Jeg ved ikke, hvordan det kan gå til, at det grundløse foruroliger os mere; det virkelige har sin grænse; men hvad der kommer af uvished, er genstand for frygtsomme menneskers tilfældige gisninger. Ingen form for frygt er derfor så skadelig og så svær at styre som den paniske; andre former for frygt er uden grund, denne er afsindig.
- 10 Lad os derfor undersøge sagen nøje. En kommende ulykke er sandsynlig, men den er dog ikke straks virkelig. Hvor mange ulykker er ikke indtruffet uventet! Og hvor mange, som var ventet, har aldrig vist sig! Selv om en smerte er på vej, hvad gavner det så at gå den i møde? Den vil hurtigt nok gøre ondt, når den kommer; indtil da skal
- 11 du stille dig noget bedre i udsigt. Hvad vil du vinde ved det? Tid.

...

- Der er ingen grund til at leve og ingen ende på elendigheden, hvis man bliver bange ved enhver anledning. Lad forstanden være dig til gavn her, forkast med sjælens råstyrke selv en indlysende grund til frygt. Kan du ikke det, så fordriv ondt med ondt ved at mildne frygten med håb. At frygten hører op og håbet skuffer, er lige så sikkert,
- 13 som at der sker noget af det, man er bange for. Du skal derfor afveje håb og frygt, og hvis alt er uvist, skal du gøre dig selv den tjeneste at tro det, du helst vil. Hvis der er mest, der taler for frygt, skal du ikke desto mindre snarere hælde til den anden side. Hold op med at gøre dig selv urolig og hav til stadighed i tankerne, at de fleste mennesker bliver rådvilde og forvirrede, uden at der er sket eller sandsynligvis vil ske dem noget ondt. Ingen kan nemlig modstå sig selv, når han først er blevet ophidset, og han sætter ikke frygten i forhold til virkeligheden. Ingen siger: ‘Det er en utroværdig person, du har det fra, enten har han fundet på det, eller man har bildt

ham det ind'. Vi lader os føre med af vinden; vi bliver bange for det uvisse i stedet for det virkelige. Vi kender ingen grænser, betænkeligheden slår straks over i frygt.

- 14 Jeg skammer mig over at tale til dig på den måde og forsøge at styrke dig med så svage midler. Hvis én siger: 'Det sker nok ikke', skal du svare: 'Hvad så, hvis det sker? Vi får se, hvem der får ret. Måske bliver det til gavn for mig, og en sådan død vil kaste glans over mit liv'. Skarntyden gjorde Sokrates¹ stor. Vrist det sværd, som sikrede Cato² friheden, fra ham, så forsvinder en stor del af hans ære. Jeg har brugt for lang tid på at opmuntre dig, selv om du har mere brug for at få vakt din opmærksomhed end dit mod. Jeg fører dig ikke til noget, der er din natur fremmed; du er født til det, jeg taler om. Så meget desto større grund er der
- 15 til at forøge og forbedre det gode, du har.
- 16 ...
- 17 ...

Hav det godt.

¹ Den kendte filosof blev henrettet med skarntydesaft i 399 fvt.

² Marcus Porcius Cato (95-46 fvt.), romersk statsmand, kendt for sin høje moral og sine kompromisløse holdninger. Støttede under borgerkrigen mellem Cæsar og Pompeius det pompeianske parti og begik selvmord for at undgå den ydmygelse at blive taget til nåde af Cæsar.